

Euro-islam

De jihad van binnenuit?

*O. Roy**

Mocht er al twijfel bestaan over de vraag of de westerse landen getroffen zouden kunnen worden door grootschalige aanslagen door uit het Midden-Oosten afkomstige radicale moslims, dan is deze vraag afdoende beantwoord in New York op 11 september 2001 en in Madrid op 11 maart 2004. Feitelijk zijn de meeste terroristische acties in het Westen gepleegd door westerse moslims, of althans door in Westen wonende moslims, waar we ook nog vele bekeerlingen bij moeten tellen. De meeste acties vonden plaats in naam van de 'verdediging' van de islam of om het westerse imperialisme te bestrijden, slechts enkele vertoonden een direct verband met een specifiek conflict in het Midden-Oosten (in het verleden door Palestijnen gepleegde terroristische acties). De situatie in het Midden-Oosten is geen verklaring voor de radicalisering van jonge moslims in Europa: het is een sui generis-verschijnsel, een gevolg van zowel de globalisering als de verwestering en houdt tevens verband met een generatiekloof. De radicale islam is aantrekkelijk voor de ontwortelden, de rebellen op zoek naar een missie.¹

Diaspora- en universalistische islam

De islam in West-Europa verandert in snel tempo van een geïmporteerde islam in verschillende vormen van een Europese of 'universele' islam. Het belangrijkste verschil tussen deze twee is dat de eerste hoofdzakelijk wordt gepraktiseerd door immigranten die banden met

* De auteur is als senior onderzoeker verbonden aan het Franse *Centre National de la recherche scientifique* en auteur van *De globalisering van de islam*, Van Genneep, 2003. Dit artikel betreft een voor *Justitiële verkenningen* gemaakte vertaling en actualisering van een artikel dat eerder is verschenen in de *The National Interest*, nr. 71, voorjaar 2003, p. 63 e.v.

¹ Dit essay behandelt alleen West-Europa. Ook in de Verenigde Staten en Canada ontwikkelt zich een universele vorm van de islam, maar deze wijkt in structuur en implicaties af van die in de Europese landen. Zie mijn boek *De Globalisering van de islam*, Van Genneep, 2003.

hun landen van herkomst onderhouden, terwijl de tweede vorm voornamelijk wordt aangehangen door in Europa geboren moslims die het 'oude land' niet langer beschouwen als een referentiepunt en als 'opslagplaats' van activisten en geestelijken. De mate van overgang van de geïmporteerde naar een universele islam verschilt sterk per gemeenschap. Deze is uitgesproken binnen de recent in Europa geboren generaties en heeft meer betrekking op Arabieren dan op Turken. Wanneer deze overgang eenmaal is voltooid, zou de islam in Europa diverse vormen kunnen aannemen. Een daarvan is integratie, waaronder wordt verstaan de ontwikkeling van een aparte Europese, of Franse of Britse, 'moslimkerk'. Een andere vorm is het creëren van nieuwe gemeenschappen langs supranationale lijnen, die in essentie worden gedefinieerd door de identificatie van Europese moslims met een universele *oemma* – geloofsgemeenschap. Dit laatste verschijnsel herbergt de potentiële problemen van radicalisme en geweld in zich.

Een noodzakelijke voorwaarde voor radicalisering is een her-islamisering – dat wil zeggen, de socialisatie van in Europa geboren moslims aan het islamitisch geloof, of althans aan geloofsaspecten die als islamitisch worden gepresenteerd. Deze voorwaarde op zich is echter niet voldoende. Het zal duidelijk zijn dat er vormen van een conservatieve en conformistische her-islamisering zijn waarin de primaire zorg van individuen bestaat uit het behouden van hun waardigheid en het bereiken van erkenning en respect. Dit geldt bijvoorbeeld voor veel moslims in Groot-Brittannië die afkomstig zijn van het Indiase subcontinent. De her-islamisering kan een humanistische en zelfs een liberale vorm aannemen, zoals die wordt bepleit door de imam van de Ad-Dawa moskee in Parijs.

Desalniettemin kan de her-islamisering ook leiden tot radicalisering. In theorie kan dit op twee manieren gebeuren. In de eerste plaats is er de radicalisering vanuit de diaspora volgens de definitie dat deze gekoppeld is aan en gericht op het land van herkomst en niet op het Europese gastland. Radicale moslimgroeperingen die in Europa actief zijn en nauwe banden met hun landen van herkomst onderhouden, zijn echter nooit in eerste instantie hoofdzakelijk islamitisch; ze zijn nationalistisch en vaak links georiënteerd, zoals bijvoorbeeld de Koerdische Arbeiderspartij (PKK). Het Islamitisch Heilsfront (Front Islamique du Salut, Fis) is, ofschoon aanwezig in Europa, niet langer betrokken bij militante activiteiten door in Algerije geboren migranten. En de Turkse beweging Milli Görüs – een Europese afsplitsing van de

inmiddels verboden Refah-partij – is, zoals we later zullen zien, steeds minder betrokken bij de binnenlandse Turkse politiek, doch blijft actief in de diaspora.

Het tweede type van radicalisering is ideologisch en neemt de vorm aan van een transnationale islam die is afgescheiden van het land van oorsprong. Ideologische radicalisering ontwikkelt zich gewoonlijk als gevolg van vervreemding van de jongeren, een veel voorkomend verschijnsel in stedelijke sociaal zwakke of achterstandswijken.

Ronselaars voor radicale islamitische groeperingen vinden gemakkelijk gehoor onder werkloze jonge mannen van de tweede of derde generatie die geen band meer hebben met de traditionele islam.

De islamitische radicalisering in Europa heeft sinds het begin van de jaren negentig hoofdzakelijk deze tweede route gevolgd, gericht op een supranationale gemeenschap – de moslim-oemma. Als een constructivistische gemeenschap is de umma deels imaginair, doch wanneer men zich een dergelijk beeld heeft gevormd, wordt het feitelijk echt, een ontwikkeling die een grote vlucht doormaakt door internet en de daarmee verband houdende subcultuur. Vreemd genoeg gaat dit soort radicalisering in Frankrijk en andere Europese landen hand in hand met verwesterlijking. De meest geradicaliseerde moslimjongeren in Europa zijn in het Westen opgeleid, vaak op technische of wetenschappelijke vakgebieden. Slechts een enkeling komt uit een traditionele madrasa en de meesten hebben een periode volledige westers geleefd, compleet met alcohol en vriendinnetjes, voordat zij 'wedergeboren moslims' worden in Europese moskeeën of in de gevangenis. Mohammed B., de moordenaar van Theo van Gogh, past in dit patroon. Omgekeerd kunnen conservatieve groeperingen, waarvan de leden de traditionele islam praktiseren, met een sterke culturele en taalkundige affiniteit met niet-Europese culturen, niettemin een sterke loyaliteit ontwikkelen ten aanzien van het Europese gastland. Er is dus geen direct verband tussen radicalisering en de mate van integratie.

Diaspora-radicalisme

Om te begrijpen waarom de transnationale 'ideologische' islam waarschijnlijk het gevaarlijkst is voor de veiligheid en het welzijn van Europese landen, helpt het om eerst een minder ernstig probleem onder de loep te nemen: diaspora-radicalisering.

Een diaspora wordt gevormd wanneer een migrantengemeenschap

nauwe banden onderhoudt met het land van herkomst: zij blijft haar eigen taal spreken, blijft op de hoogte van nationale gebeurtenissen via kranten en andere media, onderhoudt uitgebreide familiebetrekkingen via huwelijkspraktijken (de huwelijkspartner wordt gekozen uit het land van herkomst, soms zelfs uit hetzelfde dorp), handhaaft een juridische band (dubbele nationaliteit of de nationaliteit van het geboorteland) en vaak houdt zij vast aan de mythe van terugkeer naar het thuisland, ook al wordt deze terugkeer voortdurend uitgesteld. De term 'diaspora' heeft geen betekenis meer voor degenen die niet meer vasthouden aan dit gedragspatroon, zelfs wanneer sommige familie- en emotionele banden blijven bestaan. Voordat een moslim in Europa een supranationale radicaal wordt, moet hij (of, een enkele keer, zij) vrijwel geen binding meer hebben met de diaspora.

Het pad van de diaspora kan drie richtingen op gaan. De eerste is assimilatie: het verlies van alle aan identiteit gerelateerde indicatoren van bestaande verschillen, ook al blijven herinneringen of, voor degenen die in de diaspora zijn geboren, het bewustzijn van iemands herkomst, bestaan (zoals bijvoorbeeld bij Italiaanse immigranten in Frankrijk). In dit geval zou een Arabische of Turkse immigrant opgaan in de Europese samenleving en alle sporen van zijn culturele, taalkundige en religieuze oorsprong verliezen. De tweede richting is integratie, gekenmerkt door een gereconstrueerde identiteit die de resterende verschillen benadrukt. Zo kan iemand zowel Europeaan als 'Arabier' zijn zonder verwijzing naar het Arabisch of een bepaald Arabisch land, of gewoonweg 'moslim' in de zin van de aanhanger van een religie, los van een bepaald staatsburgerschap. De derde richting behelst het creëren van nieuwe gemeenschappen, waarbij de fysieke aanwezigheid in Europa wordt gecombineerd met een supranationale moslimidentiteit, resulterend in een 'virtueel getto'.

Sociologisch gezien bevinden de West-Europese moslims zich allemaal binnen deze identiteitsschaal. De meesten van de ongeveer dertien miljoen moslims die in de EU-landen wonen zijn niet radicaal.² Maar opmerkelijk is dat degenen die dat wel zijn steeds minder verbonden zijn met het radicaliseringsproces in het land van herkomst. Gedurende de jaren tachtig en begin jaren negentig concentreerden

² Moslims vertegenwoordigen ongeveer 3,4% van de bevolking in de EU, maar in sommige landen, zoals Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk, ligt dat percentage wat hoger. In Frankrijk is ongeveer een derde van de Arabische moslimbevolking jonger dan twintig jaar, tegen 21% voor de totale bevolking.

de Algerijnse (Fis), de Turkse (Refah/Milli Görüs) en Pakistaanse militante islamitische bewegingen hun acties op het land van oorsprong en vermeden zo confrontaties met de autoriteiten van het Europese gastland. Zij gebruikten de diaspora voor werving en financiering en als een politiek middel om het beleid van het gastland jegens het land van herkomst te beïnvloeden – min of meer naar het model van de Ira, de Baskische Eta en de PKK. Zij moesten vervolging zien te voorkomen en profileerden zich op politiek gebied daarom nauwelijks in het gastland. Zo'n twaalf jaar later is duidelijk dat deze strategie niet heeft gewerkt.

De Fis is het beste voorbeeld van die mislukking. Tijdens de razendsnelle opkomst van de beweging vanaf 1989, culminerend in een kortstondige overwinning van de Algerijnse verkiezingen van 1991, kreeg de Fis veel sympathie van Algerijnse immigranten in Europa. De strategie van de Fis bleef echter altijd gericht op het thuisland: de Fis wilde moslims in Europa mobiliseren voor steun van de strijd in Algerije. De netwerken van de beweging zworen geweld in Europa tegen Europeanen af, vooral in Frankrijk, met als doel Europa om te vormen tot een basis voor steun voor gevluchte militanten en als een pr-platform.

Hiervoor mobiliseerde de Fis Noord-Afrikaanse immigranten via de Franse Algerijnse Federatie. Ondanks haar antiwesterse retoriek streefde deze federatie naar compromissen met Europese autoriteiten teneinde de Algerijnse regering te isoleren. Zo was de federatie onder bescherming van een Italiaanse katholieke gemeenschap betrokken bij het 'San Egidio-proces', dat ten doel had een 'historisch compromis' in Algerije te bereiken. De Fis was een islamitisch-nationalistische organisatie die streefde naar macht in Algerije en niet naar een internationale islamitische revolutie. De Fis werkte volledig binnen het kader van de Algerijnse natie en verwierp het exporteren van de jihad naar Europa of elders.

De Europese strategie van de Fis mislukte om twee redenen. Ten eerste betrad een radicalere groep, de Gia (Groupes Islamiques Armés, of Gewapende Islamitische Groepen), de politieke arena van internationale confrontatie en terrorisme. Ten tweede schaarden de Europese regeringen (evenals de meeste media en de publieke opinie) zich achter het afwijzende standpunt van de Algerijnse regering, die weigerde de Fis te erkennen als een bonafide politieke speler. De Fis, slecht toegerust voor clandestiene acties, moest het binnenslands al snel afleggen tegen het Algerijnse leger en de Gia. Dit was een van de redenen

waarom de beweging in Europa instortte. De leden in Frankrijk konden zich steeds minder vinden in de politiek van hun land van herkomst. De tweede generatie Europese moslims, waaronder die van Algerijnse afkomst, voelden zich meer aangetrokken tot de radicale jihad-retoriek van de Gia dan tot de oproep van de Fis om een politieke coalitie in Algerije te vormen. Die radicale uitspraken droegen ertoe bij dat in Europa geboren moslims samen met andere ontworptelde radicalen nieuwe transnationale islamitische netwerken vormden.

Wat met de Fis is gebeurd, staat voor een algemeen proces: de nieuwe radicale islamitische jongeren in Europa maken zich los van de islamitische politieke partijen in hun land van herkomst, met als gevolg polarisatie. De zuiver nationaal-politieke benadering van islamitische moederpartijen spreekt geradicaliseerde moslimjongeren niet aan, waardoor de koers van die partijen nog meer islamitisch-nationalistisch wordt. Ofschoon veel islamitische bewegingen in eigen land kunnen leunen op een stabiele aanhang, verliezen zij tegelijkertijd aantrekkingskracht buiten hun grenzen.

Deze tendens tot polarisatie is ook waar te nemen bij andere groepen dan de Algerijnse Fis. De splitsing van de Refah-Fazilet partij in 2001 en het aan de macht komen van de AK partij in 2002 hebben Milli Görüs deels losgemaakt van de binnenlandse Turkse politiek.

De beweging is tegenwoordig veeleer 'Europees' en zoekt vaak samenwerking met de in Europa gevestigde Arabische Moslim Broeders. De interne debatten concentreren zich op wat het betekent moslim te zijn in Europa. Ook in de Europese context van de beweging valt een interne scheuring waar te nemen. Aan de ene kant is er een overwegend conservatieve stroming en aan de andere kant een liberale vleugel, vertegenwoordigd door de Nederlandse afdeling onder leiding van Haci Karacaer – over wie hieronder meer.

Enkele voorbeelden

De Salman Rushdie-affaire is een voorbeeld van de verschuiving van een diaspora-islam naar een universalistische islam. Pakistaanse immigranten in Groot-Brittannië uit de Barelwi-stroming waren verantwoordelijk voor de openbare verbranding van *De satansverzen* in 1989. De Barelwi's worden naar Pakistaanse maatstaven als gematigd beschouwd, maar door hun speciale toewijding aan de profeet was

Rushdies 'belediging' voor hen uitermate kwetsend. Het feit dat Rushdie volgens hen een afvallige is, was ook erg belangrijk. Waar het feitelijk om draaide was de definiëring van een nieuwe islamitische gemeenschap in een Europese context, ongeacht de nationaliteit van moslims. De Barelwi's probeerden een gemeenschap zonder territoriale, etnisch-linguïstische of juridische basis te definiëren. Zij probeerden op voorhand de definitie van een 'westerse' moslim te bepalen, voor gelovige moslims in Europa een brandende existentiële vraag. Juist omdat Rushdie een moslim van Indiase afkomst was, een Brits staatsburger, uitsluitend in het Engels schrijft, en bovendien verklaarde geen praktiserend moslim te zijn, werd hij het doelwit. Zou een christen *De satansverzen* hebben geschreven, dan zouden de Barelwi's geen demonstraties hebben georganiseerd.

Op een dieperliggend niveau was het doel van de anti-Rushdie-campagne in Engeland (voordat imam Khomeini in Iran de zaak uit eigen motieven naar zich toetrok) het aannemen van een nieuwe Britse wet met betrekking tot godslastering – tot op heden geldt dat exclusief voor de Church of England – ten gunste van de islam. De achterliggende reden bij de anti-Rushdie-campagne was in feite de roep om erkenning van de zijde van Pakistaanse immigranten in Engeland. De westerse publieke opinie was zich logischerwijs niet bewust van deze invalshoek. Het is echter interessant op te merken dat twee niet-moslimgroeperingen een gewillig oor voor hen hadden. Enerzijds de linkervleugel van de Labour Party, waarschijnlijk om electorale redenen, maar ook in naam van het multiculturalisme en daarnaast een groep conservatieve Anglicaanse en katholieke priesters voor wie dit een door de hemel gegeven kans was een heilige alliantie te smeden tegen de ontheiliging en bespotting van religie in de naam van de kunst. Men dient immers niet te vergeten dat de controverse over *The last temptation of Christ*, van Martin Scorsese een bijna gelijktijdige affaire was. Ten slotte dient te worden opgemerkt dat de anti-Rushdie-campagne meer uit angst dan uit agressie voortkwam. De roep om erkenning door de gemeenschap liep parallel met de poging de grenzen af te bakenen van een gemeenschap die, in de ogen van hun leiders, door assimilatie uiteen dreigde te vallen. De interne visie van een belegerde islam in verval is belangrijk: veel moslims in het Midden-Oosten en daarbuiten delen deze visie. Zij zien hun opvatting bevestigd door de Golfoorlog, het mislukken van het Israëliësch-Palestijnse vredesproces, de sancties tegen Irak enzovoort. Deze motieven staan in scherp contrast met de motieven die moslims volgens het westerse gezichts-

punt van een oprukkende islam worden toegekend. In ieder geval is het duidelijk dat de reactie van Europese moslims op de *De satans-verzen* niets te maken had met het importeren van islamitisch radicalisme naar Europa. Integendeel, het was het bewijs van een sui generis moslim-Europees proces van ideologische radicalisering. Van import van radicalisme uit het Midden-Oosten is geen sprake, veeleer bestaat de neiging het radicalisme naar het Midden-Oosten te exporteren. De moord op Theo van Gogh in november 2004 past in hetzelfde patroon. De moordenaar, Mohammed B. was geïntegreerd, sprak vloeiend Nederlands, sprak ogenschijnlijk geen Arabisch en was gemotiveerd de islam in het algemeen 'te verdedigen' als een virtuele oemma, zonder ooit naar het Midden-Oosten te verwijzen (op dat moment waren Nederlandse troepen aanwezig in Irak).

De opkomst van de Hizb ut-Tahrir in Europa is ook een voorbeeld van de overgang van de islamitische identiteit van diaspora naar universalisme. De Hizb ut-Tahrir (Partij van de Bevrijding) is een in Londen gevestigde fundamentalistische partij die in 1953 oorspronkelijk werd opgericht als een Palestijns-islamitische beweging. De beweging die officieel geen geweld voorstond, houdt er niettemin bijzonder radicale ideeën op na en bepleit het onmiddellijk opnieuw invoeren van het kalifaat en uiteindelijk de bekering van de hele wereld tot de islam. Hizb ut-Tahrir is momenteel daadwerkelijk een internationale beweging, de controlerende autoriteit ervan is dan ook moeilijk te identificeren en te lokaliseren. De officiële leider is Sjeik Abdel Qadir Zalum, een Palestijn uit Beiroet die in 1977 de oprichter van de beweging, Taqiuddin Nabhani, opvolgde. Het lijkt echter dat Zalum de effectieve controle aan een militante, in Londen gevestigde groepering heeft verloren. Daarnaast groeit de beweging gestaag.

De groei van Hizb ut-Tahrir blijkt uit een analyse van haar betrekkingen met de Muhajirun-organisatie van Sjeik Omar Bhakri, een in Londen wonende Syriër die veelvuldig aan het woord komt in de Engelstalige media. Alhoewel Bhakri niet expliciet verwijst naar Hizb ut-Tahrir, zijn beider uitspraken en de inhoud van de hun websites vaak identiek. Waarschijnlijk is de Muhajirun-beweging dan ook een front voor Hizb ut-Tahrir in Europa, de beweging die zich in de jaren tachtig en negentig in Groot-Brittannië, Zweden en Nederland en in mindere mate in de Verenigde Staten heeft ontwikkeld. Vanaf 1997 werd Hizb ut-Tahrir actief in moslimlanden als Soedan, Oezbekistan en Pakistan. De Pakistaanse tak, geleid door dr. Abdul Qayyum, is van recentere datum dan de Oezbeekse tak, die in 1999 werd opgericht, en

door de in de pers aangekondigde vergaderingen ook zichtbaarder. De beweging lijkt te zijn opgericht op aandringen van de Londense leiders. Tijdens een rechtszaak wegens opruiïng in Lahore, in de herfst van 2002, bleken de verdachten in Engeland geboren moslims te zijn die uitsluitend Engels spraken – met een cockneyaccent. Hizb ut-Tahrir is dus een ander voorbeeld van een Europees radicalisme binnen nieuw gecreëerde gemeenschappen dat opzettelijk en systematisch naar moslimlanden wordt geëxporteerd.

De overgang van een diaspora- naar een universalistische islam wordt ook geïllustreerd aan de hand van het feit dat in Europa slechts weinig moslims in actie komen naar aanleiding van conflicten in het Midden-Oosten. Hoewel de Palestijnse zaak populair is onder Europese moslims, ging hun steun nooit verder dan demonstraties door nauwelijks vijfduizend mensen in Parijs, in gezelschap van traditionele linkse en anti-imperialistische niet-islamitische Europese sympathisanten. Toen Arafat in december 2004 in Parijs overleed, verscheen er geen enkele Franse moslim aan de ziekenhuispoort. De steun voor de Palestijnse zaak wordt in het algemeen niet uitgedrukt in religieuze termen. Hetzelfde geldt voor het verzet tegen de door Amerika aangevoerde oorlog tegen Irak.

De radicalisering van de ontwortelden

Wat is het wezenlijke karakter van een supranationale, ideologische islam in Europa en welke wervingspatronen vertoont deze? Alleen als we inzicht krijgen in dit soort zaken, kunnen wij een indruk krijgen van de ernst van de beveiligingsproblemen waarmee Europese staten – en de VS – in de toekomst door toedoen van deze bewegingen te maken kunnen krijgen.

Identificatie met een supranationale oemma in Europa kan worden ervaren als een zuiver religieuze identificatie. Dit is vaak het geval bij de moslimbevolking uit de middenklasse. Maar vooral onder ontwortelde en vervreemde jongeren kan deze identificatie leiden tot een proces van politieke radicalisering. Dit proces verschilt van plaats tot plaats en per immigrantengemeenschap maar de algemene tendens is duidelijk, net als de reden ervoor.

Wanneer moslimimmigranten in open, kosmopolitische samenlevingen leven, en met name die samenlevingen die economische dynamiek en sociale mobiliteit bieden, dan zullen de pogingen van tradi-

tionele oudkomers om een aparte, tot op zekere hoogte afgescheiden gemeenschap te blijven, op den duur mislukken. Naarmate de oorspronkelijke cultuur wegvalt, komen hier nieuwe culturele normen voor in de plaats – hetzij volledig, in geval van assimilatie of voor een deel, zoals bij integratie. Wanneer deze nieuwe normen afkomstig zijn uit het gastland, kunnen deze soms de vorm van een subcultuur aannemen – zoals de cultuur van de ‘voorstadjongeren’ in Frankrijk, wier strijdvaardige karakter een westerse en geen islamitische oorsprong heeft. Maar, zoals we hebben gezien, soms doet zich een proces van identiteitsverandering voor waarin juist de essentie van het verschil behouden blijft. Bij gebrek aan een diasporagemeenschap die deze identiteit ondersteunt en bevestigt, is hiervoor een imaginaire gemeenschap nodig. In het geval van Europese moslims is deze constructivistische gemeenschap gewoonlijk gebaseerd op een transnationale religieuze identiteit. (Interessant genoeg hebben veel Europese moslims niettemin de vrijheid en openheid van hun gastland nodig voor het bereiken van een transnationale identiteit die verder reikt dan zowel de moslimlanden als lokaal Europees patriottisme. Dit wordt geïllustreerd door de oprichting in Antwerpen van een controversiële organisatie, de Arabisch Europese Liga, die zich richt op de erkenning van minderheidsrechten voor moslims op pan-Europees niveau).

Het verwerpen van de cultuur van het land van herkomst, tezamen met de weigering op te gaan in de omringende westerse cultuur, komt perfect tot uitdrukking in het neofundamentalisme of salafisme.³ Fundamentalisme, dat terugkeer naar de ‘ware’ beginselen van de religie betekent, is bijna net zo oud als de islam zelf. Het is dan ook gerechtvaardigd de hedendaagse tendens neofundamentalisme te noemen, aangezien het een combinatie is van technisch modernisme, deculturatie (het afwijzen van zowel de traditionele islamitische als de moderne westerse culturen) en globalisering (bijvoorbeeld via websites als umma.net). Het neofundamentalisme is met name aantrekkelijk voor vervreemde jongeren omdat hun culturele vervreemding het creëren van een universele islam rechtvaardigt, een universele islam die is ontdaan van gebruiken en tradities en dus aan alle samen-

³ Salafisme, dat ‘de weg van de vrome voorouders’ betekent, was de naam van een islamitische hervormingsbeweging aan het eind van de negentiende eeuw, tegenwoordig wordt de term gebruikt door onder meer Wahhabi's om zichzelf te onderscheiden van zowel traditionele als ‘verwesterde’ moslims.

levingen kan worden aangepast. Het beschouwt de hele wereld als een grote potentiële oemma en je hoeft niet duizenden uren te besteden aan studie, zoals het traditionele islamitisch geloof vereist van potentiële leiders en gemeenschapsactivisten. Het neofundamentalisme verwerpt inheemse religieuze culturen als onislamitisch en vervuult door bijgeloof, folklore en gebruiken overgenomen uit niet-islamitische bronnen. Zo hebben, in tegenstelling tot wat vele oppervlakkige waarnemers lijken te denken, de traditionele en nationale cultuur in de neofundamentalistische visie een negatieve connotatie, ook al zijn deze islamitisch.

Het neofundamentalisme in Europa richt zich niet op gemeenschappen met banden met een bepaalde cultuur of oorsprong, maar op individuen die twijfelen aan hun geloof en identiteit. Zowel goedopgeleiden als ontwortelde en ontevreden jongeren voelen zich ertoe aangetrokken. Voor hen biedt het fundamentalisme een systeem voor het reguleren van gedrag in iedere situatie, zowel in de Afghaanse woestijnen als op de campus van Amerikaanse universiteiten. Toch is dit systeem zowel het product van, als een stimulans voor deculturatie. De islam zoals die door de radicalen van de Taliban, Saudische Wahhabi's en de Bin Ladens wordt gepredikt, staat zelfs vijandig tegenover oorspronkelijk islamitische culturen. Evenzeer wijzen de neofundamentalisten alle materiële beschaving af en ze zullen niet nalaten deze te vernietigen, of het nu de graftombe van Mohammed is, de Boeddabeelden van Bamiyan of het World Trade Center. Toch zijn deze bewegingen niet nihilistisch, integendeel. Zij zijn vastberaden om wat zij beschouwen als de zuiverheid van de vroege islam, voordat deze door menselijke opvattingen werd bezoedeld, te herstellen. Door de transnationale oemma te verdedigen richten zij zich op het universalistisch verlangen van moslims die zich niet met een bepaalde plaats of land kunnen identificeren. De constructivistische oemma moet daarom wel de hele wereld omspannen. De strijd tegen de westerse politiek en de economische en culturele uniformiteit die deze voortbrengt, is ironisch genoeg een strijd tegen een fenomeen waar de neofundamentalisten zelf een product van zijn en dat zij nodig hebben voor hun voortbestaan. Zo worden McDonald's en Engels-als-tweede-taal bestreden door neofundamentalisten in witte gewaden en met baarden die zelf Engels-als-tweede-taal spreken (behalve in Engeland, waar het de nieuwe moedertaal is geworden) en kiezen zij hallal fast food.

Euro-islam en beveiliging

Het feit dat de her-islamisering van jonge moslims in Europa een radicale breuk betekent tussen het land van herkomst en de nieuwe generaties, helpt verklaren waarom de dynamiek van deze her-islamisering gunstiger is voor supranationale organisaties dan voor 'nationale' islamitische bewegingen in de landen van herkomst. Maar de diverse wervingsstrategieën van deze organisaties – de Moslimbroederschap, Tablighi Jamaat, Hizb ut-Tahrir en al-Qaeda – lopen nogal uiteen en deze verschillen hebben grote gevolgen voor de dreiging die daarvan uit kan gaan.

De Moslimbroeders en hun sympathisanten benaderen integratie op een gemeenschapsbasis: zij proberen moslims te organiseren tot een zichtbare en actieve gemeenschap, met onderwijsinstellingen en sociale diensten. De UOIF (Unie van Franse Islamitische Organisaties) en Milli Görüs passen precies in dit patroon. Zij willen erkend worden door de autoriteiten en pleiten vaak voor het 'joodse' model (zoals zij dat zien) om de moslimgemeenschap te mobiliseren. Zij zijn gericht op de wet, op belangenbehartiging en het onderhandelen over hun status en rechten (bijvoorbeeld over de hoofddoek, hallal-voedsel of raadpleging over ethische kwesties). In Europa zouden zij kunnen uitgroeien tot een soort islamitisch kerkgenootschap, waar nauwelijks enige dreiging vanuit zou gaan. Inzake morele en sociale waarden zouden ze een conservatieve agenda hanteren. Waarschijnlijk zou dit een eind maken aan de alliantie tussen multicultureel links en de eerste generatie migranten, wat op zichzelf een interessante en belangwekkende politieke ontwikkeling zou zijn. Opgemerkt moet worden dat geen van de recentelijk in Europa gearresteerde would-be terroristen een Moslimbroeder-achtergrond had.

De Zuid-Aziatische fundamentalistische organisatie Tablighi Jamaat verzet zich daarentegen tegen iedere vorm van integratie. Zij wil, evenals vele salafi- of wahhabi-bewegingen, de moslims als afzonderlijke gemeenschappen organiseren – via een soort gettomodel – met zo weinig mogelijk interactie met het niet-islamitische Europa. De aanhangers van deze bewegingen staan wantrouwend tegenover onderwijs aan vrouwen en verzetten zich hevig tegen gemengd onderwijs. Zij zijn een bron van maatschappelijke problemen, maar waarschijnlijk geen serieuze bedreiging voor de veiligheid, mits ze maar een gesegregeerd bestaan binnen de eigen gemeenschap kunnen leiden zonder inmenging van westerse autoriteiten. Ook al is de Tablighi

Jamaat niet politiek, veel jonge radicalen keerden via de Tablighi Jamaat wel terug naar de islam, om daarna de beweging te verlaten. Dit brengt ons bij al-Qaeda en Hizb ut-Tahrir. Als we de gewelddadige islamitische militanten analyseren die sinds begin jaren negentig in West-Europa actief zijn geweest, levert dit een duidelijk patroon op. Deze personen zijn niet gebonden aan of gebruikt door een staat, geheime dienst of radicale beweging uit het Midden-Oosten, zoals in de jaren tachtig het geval was. Een enkele uitzondering daargelaten⁴ maken zij deel uit van niet-territoriale supranationale islamitische netwerken die specifiek in het Westen en in de periferie van het Midden-Oosten opereren. Hun achtergrond staat volkomen los van conflicten in het Midden-Oosten of een traditioneel religieuze opvoeding (met als enige uitzondering de Saoedi's). Zoals reeds opgemerkt, zijn deze militanten daarentegen in het Westen opgeleid en hebben vaak een wetenschappelijke achtergrond. Hun groeperingen zijn veelal een mengeling van goedopgeleide leiders uit de middenklasse en drop-outs uit de arbeidersklasse – een patroon dat we herkennen van de meeste West-Europese radicale groeperingen uit de jaren zeventig en tachtig (de Rote Armee Fraktion in Duitsland, de Italiaanse Brigada Rossa en Action Directe in Frankrijk). Afkomstig uit een gemeenschappelijke subcultuur werden veel van deze toekomstige militanten 'born again' moslims of bekeerden zich tijdens hun verblijf in de gevangenis. De bekeerlingen die afkomstig zijn uit Europese samenlevingen passen ook in dit patroon. Een enkeling is afkomstig uit de middenklasse, meestal de leiders (zoals Christophe Caze in Frankrijk, een arts die in 1996 werd gedood tijdens een 'actie' tegen de politie in Roubaix). Velen zijn drop-outs uit de arbeidersklasse – José Padilla, Richard Reid en de Fransman Lionel Dumont (die in Bosnië heeft gevochten). Ze werden moslim omdat 'de moslims de enigen zijn die in opstand komen tegen het systeem'. Sommigen van hen zijn zwarten (afkomstig van de Caribische eilanden, zoals de broers Grandvizer in Frankrijk) of van gemengde afkomst (zoals Padilla en de twee Nederlands-Amerikaanse bekeerlingen die in verband werden gebracht met Mohammed B.). Twintig jaar geleden zou dit type mensen zich hebben aangesloten bij de radicaal linkse bewegingen die nu niet meer

⁴ De uitzondering vormen de Kelkal-netwerken die in 1995 in Frankrijk actief waren en zonder twijfel gelleerd waren aan de Algerijnse Gia, en hierdoor werden gemanipuleerd. Zij waren echter meer geïnteresseerd in een jihad tegen Frankrijk en het Westen dan in Algerijnse 'nationale' solidariteit.

bestaan of 'bourgeois' zijn geworden (zoals de Revolutionaire Communistische Liga in Frankrijk). Tegenwoordig zijn er nog maar twee westerse radicale protestbewegingen die beweren 'internationalistisch' te zijn: de antiglobalistische beweging en de radicale islamisten. Bekering tot de islam is voor de huidige Europese rebel een manier geworden om een zaak te vinden om voor te strijden. Met theologie heeft dit nauwelijks iets te maken. (Overigens telt Frankrijk ruim honderduizend islambekeerlingen, maar de meesten zijn om praktische redenen tot de islam toegetreden, bijvoorbeeld om met een moslimvrouw te kunnen trouwen).

Hieruit volgt dat de tweede generatie van al-Qaeda-militanten in Europa (geronseld na 1992) zich juist kenmerkt door het verbreken van hun banden met de 'echte' moslimwereld die zij pretenderen te vertegenwoordigen. Alle terroristen van 11 september en hun medeplichtigen (uitgezonderd de Saoedi-Arabischse ondersteuning aan boord van de vliegtuigen) verlieten hun eigen land om in het buitenland te vechten of te studeren (meestal in het Westen). Allen braken met hun familie. Zij behoorden niet tot een bepaalde buurt of gemeenschap, vaak niets eens een religieuze. Zowel in hun land van herkomst als in het gastland waren zij buitenstaanders; maar zij waren allen enigszins verwesterd (ook hier weer uitgezonderd de Saoedi's en de Jemenieten). Geen van hen had een madrassa bezocht, allen hadden een technische of wetenschappelijke opleiding genoten en spraken een westerse taal. Als we de logistieke netwerken meetellen, dan waren sommigen westers staatsburger (Zacarias Moussaoui was in Frankrijk geboren). Allen (wederom met uitzondering van de Saoedi's) werden na een 'normaal' leven in hun eigen land, pas in Europa 'born again' moslims. De moskeeën van Hamburg (Al-Quds), Londen (Finsbury Park), Marseilles en zelfs Montreal speelden een aanzienlijk grotere rol in het proces van hun islamitische radicalisering dan enige Saoedi-Arabischse madrassa.

In plaats dat zij vertegenwoordigers van een traditionele religieuze gemeenschap of cultuur zijn, braken deze militanten met hun verleden (en sommigen met alles wat met de traditionele islam te maken heeft). Zij maakten individueel een her-islamisering door binnen een kleine cel van ontwortelde gelijkgestemden, waar zij hun eigen islam smeedden. Een levendige illustratie daarvan is de weigering van Mohamed Attas om volgens de Egyptische tradities te worden begraven, tradities die hij als niet-islamitisch bestempelde. Zij bezochten geen enkele islamitische school of geestelijke en hadden vaak een

niet-islamitische levenswijze. Vrijwel niemand sloot een inheems huwelijk, velen (Al Mottassadeq, Ahmed Ressay, Fateh Kemal, Jemal Beghal, Kamel Daoudi) huwden 'Europese' vrouwen; zij waren veeleer een product van een verwestersijkte islam dan van de traditionele politiek in het Midden-Oosten. Hoe 'ouderwets' hun theologie westerlingen ook in de oren moge klinken, en wat zij ook over zichzelf mogen denken: de radicale Euro-islam is overduidelijk meer een post-modern dan een premodern verschijnsel.

En het is een volledig Europees fenomeen. Uitgezonderd een paar Pakistanen heeft geen enkel al-Qaeda-lid Europa of de Verenigde Staten verlaten om in zijn land van herkomst te vechten voor de islam. Alle 'Algerijnen' kwamen uit Europa (of radicaliseerden in Europa, zoals Ressay) en geen van hen werd ooit aangetroffen in de Algerijnse gelederen van de Gia. Onder de buitenlanders die in januari 1999 in Jemen werden veroordeeld voor gijzelneming waren zes Brits staatsburgers van Pakistaanse afkomst (waaronder de schoonzoon van Sjeik Hamza, de in Egypte geboren imam van Finsbury Park) en twee Franse Algerijnen. Sjeik Saïd Omar, die in Pakistan werd veroordeeld voor de ontvoering van Daniel Pearl, is een in Engeland geboren staatsburger van het Verenigd Koninkrijk. De twee jonge moslims die in Marokko werden veroordeeld wegens het beschieten van toeristen in een hotel in Marrakech in 1994, kwamen uit Frans-Algerijnse families. Mohammed B. was nooit in Marokko of de Palestijnse gebieden geweest, zelfs niet in Irak, maar opereerde in Nederland.

Opmerkelijk is ook de geografische ligging van het 'werkgebied' dat de al-Qaeda-militanten kozen. De paradox bestaat hieruit dat de meeste al-Qaeda-strijders etnische Arabieren zijn, voor het merendeel Saoedi's, Egyptenaren en Jordaanse Palestijnen, maar dat al-Qaeda in de Arabische landen verdacht afwezig is (waarschijnlijk uitgezonderd de aanslag op de Khobar Towers, de bomaanslag op de U.S.S. Cole en mogelijk recente kleinschalige activiteiten in Koeweit). Evenmin hebben deze militanten zich er bekommerd om Arabische conflicten. Pas eind 2001 bewees Bin Laden zwakjes lippendienst aan de Palestijnse zaak. De training voor de aanslagen van 11 september werd al voor de zogeheten tweede intifada gestart. De meeste terroristen zetten in het voorjaar van 2000 voet op Amerikaanse bodem en het besluit een aanslag te plegen was in januari genomen. In plaats van in het Midden-Oosten vochten al-Qaeda en soortgelijke bewegingen in het Westen (New York, Parijs, Londen), in Bosnië, Kosovo, Somalië, Tsjetsjenië, Afghanistan, Centraal-Azië, Pakistan, Kashmir, de Filippijnen,

Indonesië en Oost-Afrika, maar niet in Egypte, de Palestijnse gebieden, Libanon, Saoedi-Arabië, Syrië of Algerije. Irak zou een nieuw slagveld kunnen worden, maar de meeste Arabische vrijwilligers die daar tegen de Amerikanen gingen vechten, komen uit naburige landen en niet uit het Westen.

Dit is niet alleen omdat de Arabische staten hun eigen binnenlandse veiligheid serieus nemen. Het is eerder dat de Europese moslims binnen de aldus gecreëerde nieuwe gemeenschappen logischerwijs de grenzen van hun eigen denkbeeldige oemma bevechten – dat doen zij omdat zij zich vooral ergeren aan de bijwerkingen van hun eigen verwestering. Alle literatuur en websites in verband met al-Qaeda benadrukken de 'perifere' jihad van Bosnië tot de Filippijnen. Arabische militanten als de Saoedi-Arabisch Sjeik Abu Ayman al-Hilali hebben die koers ook opgemerkt en bekritiseerd. De meeste jihadi-websites hebben hun basis in het Westen of Maleisië. Dit heeft niet alleen met censuur te maken, maar komt voornamelijk omdat de mensen achter de sites in het Westen wonen. Terwijl de campagne van al-Qaeda tegen Amerikaanse belangen steeds krachtiger werd en honderden islamitische militanten in Europa werden gearresteerd of opgespoord, nam het islamitisch geweld in het Midden-Oosten na de moorden in Luxor in 1997, gestaag af. De vraag luidt dan ook: zouden de lidstaten van de EU kunnen worden beschouwd als een legitiem slagveld, en dus worden aangevallen? Het antwoord is een volmondig 'ja'.

Islam in de toekomst van Europa

Radicalisering is een perifeer gevolg van de verwestering van moslims die in Europa zijn geboren en wonen. Het houdt verband met een generatiekloof en slechte sociale status en is de voortzetting van de lang bestaande traditie van linksgeoriënteerd, anti-imperialistisch protest binnen die gemeenschappen. Ondanks deze omstandigheden zijn de meeste Europese moslims erin geslaagd hun geloof en de niet-islamitische samenleving met elkaar te verzoenen op een praktische, soms wat geïmproviseerde manier. Het probleem is dat hun *de facto* liberalisme niet in theologische termen wordt uitgedrukt en niet kan worden vertaald in een socialisatiemechanisme dat op de volgende generaties kan worden overgedragen. Dit suggereert dat er in de toekomst ruimschoots voldoende menselijk materiaal is waaruit radicalen bekeerlingen kunnen werven.

Dit wil niet zeggen dat de islam in het Westen geen school van een modern islamitische theologie voortbrengt. Dat doet zij wel, zoals Mohamed Arkoun aan de Universiteit van Parijs, Khaled Abou al-Fadl aan de UCLA en anderen. Maar deze school heeft te weinig studenten. Dit wordt niet alleen veroorzaakt door de conservatieve aard van moslims. Het heeft ook te maken met het lage sociale en onderwijsniveau van de eerste generatie immigranten en, nog belangrijker, met het feit dat alle hedendaagse vormen van levendige religiositeit gewoonlijk zijn gebaseerd op een charismatische, vrome en anti-intellectuele benadering.

Dit geldt niet alleen voor de islam, het is een modern verschijnsel. Moderne theologen zijn niet erg populair binnen charismatische christelijke bewegingen of de Curia in het Vaticaan. Theologen die vernieuwing nastreven vechten altijd tegen de stroom in, of het nu gaat om de Congregatie voor de Geloofsleer, of het domein van de televangelisten naar Amerikaanse stijl.

Inderdaad staan de hedendaagse vormen van religiositeit onder tweede generatie moslims buiten het Midden-Oosten dichterbij hun christelijke tegenhangers in het Amerika van de negentiende en twintigste eeuw dan bij de middeleeuwse islam. Kort gezegd: het zijn revival-voorbeelden. Het gaat om het opnieuw invoeren van oude religieuze gebruiken die geen plek hebben in de traditie van familie en gemeenschap, maar opgepakt worden door individuen die een identiteitscrisis doormaken. Vaak is dit mede als gevolg van het verbreken van de banden met die familie en gemeenschap. Het gaat samen met individualisme, de reconstructie van een gemeenschap zoals men zich die voorstelt (de evangelische kerk of de oemma), een autoriteitscrisis, minachting voor theologische vormelijkheid en religieuze autoriteiten (bisschoppen evengoed als ulama). Zelfstudie en een sterke nadruk op een emotioneel geloof verdienen de voorkeur boven theologie en traditionele rituelen.

In onze tijd zijn religieuze oplevingsbewingen vrijwel altijd conservatief, van de Amerikaanse Bible Belt tot de Lubavitcher chassidim en het verzet van Johannes Paulus II tegen een liberalere theologie. Conservatieve religieuze leiders strijden tegen corruptie en verloren gegane waarden en in deze zin wordt een transnationale Europese islam onderdeel van het Europese debat over waarden en normen. Veel imams prediken over het 'terugvinden van het geluk' en 'herstellen van geestelijke armoede' en bevestigen daarmee een categorisch verschil tussen goed en kwaad, een goed leven leiden enzovoort; in

wezen identiek aan wat conservatieve christelijke en joodse geestelijken hun gemeenten vertellen.

In het licht van de omstandigheden in Europa stelt het verkondigen van een dergelijke boodschap alle conservatieve geestelijken voor een uitdaging. Maar voor islamitische geestelijken is het slechts een van de vele uitdagingen. Zij worden immers meteen geconfronteerd met de kwestie van tolerantie. Er is een complexe dialectiek in gang gezet: veel moslims in Europa definiëren de grenzen van hun eigen tolerantie in relatie tot hoe zij zelf worden getolereerd door niet-moslim Europeanen, en hier betreden wij een wereld van wederzijds onbegrip. De aanzet tot het besluit van Pim Fortuyn om de politiek in te gaan was, zo zei hij, de toespraak van een in Marokko geboren imam die homoseksuelen bestempelde als 'ziek'. Voor de imam was dit een manier om homoseksueel gedrag te verontschuldigen en zo de wrede behandeling zoals die door de sharia wordt bepaald, te voorkomen. Maar van Fortuyn kon niet worden verwacht dat hij dit zou begrijpen. Wanneer sommige Europeanen reageren op 'vreemde' aspecten van de islam, maakt dat sommige moslims defensiever en intoleranter.

Natuurlijk doen niet alle Europeanen dit en keren niet alle moslims zich naar binnen. Zo is Haci Karacaer, de eerder genoemde Nederlandse leider van Milli Görüs, een dialoog aangegaan met organisaties voor homo's en lesbiennes, iets wat in het Midden-Oosten ondenkbaar zou zijn (waar juist sprake is van een groeiende vijandigheid ten opzichte van homoseksualiteit; neem bijvoorbeeld de processen in Cairo in 2002). Met andere woorden, er zijn dingen in beweging. Of woede en geweld in de toekomst verder wordt aangewakkerd, hangt sterk af van de manier waarop er met dergelijke vragen en misverstanden wordt omgegaan.

Het gaat hier dus niet om een theologisch debat, maar om de concrete interactie tussen Europese moslims en de niet-islamitische maatschappij die op de ontwikkeling van de Euro-islam aanstuurt.

Natuurlijk zullen de fundamentalistische organisaties van de diverse salafi-scholen deze interactie proberen tegen te houden door te pleiten voor handhaving van een 'gesloten' gemeenschap voor vrome moslims. Modernisme wordt vooral verspreid door gemeenschapsleiders en lokale predikers die, geconfronteerd met hun salafi-collega's, zich tegen hen durven afzetten.

De plicht om zich uit te spreken is door 11 september dwingender geworden. Dat geldt voor de meeste gematigde moslims die ingeklemd

zitten tussen hun verlangen solidariteit te tonen met hun conservatievere geloofsgenoten enerzijds en de druk van de Europese publieke opinie om de sluier en de sharia af te wijzen anderzijds.

De gematigde islam moet zich gaandeweg van binnenuit ontwikkelen, door moslims zelf, en niet onder politieke druk of in een geforceerd theologisch debat. Zo'n debat tussen moslims in Europa zal zeker op gang komen en kan wellicht zelfs zijn invloed doen gelden op traditionele samenlevingen in het Midden-Oosten. Althans, dat mogen we hopen. Tot dusver zijn de autoritaire politieke culturen in het islamitische Midden-Oosten weinig geneigd hervormingen toe te staan. Ongeacht welke krachten er aan het werk zijn (radicalisme, liberalisme, humanisme), het is duidelijk dat deze het product zijn van de interne ontwikkeling van de Euro-islam. Vanuit het perspectief van nationale veiligheid bezien is de uitkomst hiervan uitermate belangrijk.

*Ultimately, antagonistic religions must mean antagonistic cultures;
and ultimately, religions cannot be reconciled.*

T.S. Eliot